

Pál Judit

Az örmények Erdély gazdasági életében*

Az örmények Erdélyben is, mint máshol Kelet-Európában, kereskedelemmel és kézművességgel, ezen belül főleg bőrfeldolgozással foglalkoztak. Az erdélyi örmény társadalomban volt egy elég szűk, gazdag és sikeres kereskedőréteg, egy jelentős, főleg tímárokból és kalmárokból álló középréteg, a családfők egy része pedig szerény körülmények között űzte az ipart vagy kereskedést. Gyakori volt a kettős vagy hármas foglalkozás is, hiszen a tímár- és mészároszakma szoros kapcsolatban áll az állat- és bőrkereskedelemmel.

Elsősorban azonban a marhakereskedelemre specializálódtak; Erdélyből, de jelentős számban Moldvából és Havasalföldről vásárolták fel a szarvasmarhát, hogy aztán felhizlalva adják tovább Pest, és főleg Bécs piacain, jelentős szerepet töltve be Bécs húsellátásában. A 18. század első feléből Erdély külkereskedelméről fennmaradt hézagosságot az adatok azt mutatják, hogy az állatexport képviselte a teljes kivittel több mint felét, és ennek 90%-át az ököreexport tette ki, ezt pedig jórészt az örmények monopolizálták.

Erdély akkori elég fejletlen és főleg a külkereskedelemre specializálódott kereskedőrétegének jelentős hányadát tették ki az örmények. Tőkeerőre nézve is legalább ilyen súlyt képviselnek a 18. század folyamán, hiszen már röviddel a betelepedésük után, 1700-ban ugyanannyi adót fizettek, mint a szebeni, és háromszor annyit, mint a brassói görög kompánia.

Hogy képet alkothassunk kereskedelmi tevékenységük méreteiről, egy példát idéznék. 1740-ben tizennyolc szamosújvári kereskedő összesen 3690 ökröt hizlalt, legnagyobb részüket a gyulai pusztán, egyikük egymaga 650 állatot. Ugyanebben az évben az erzsébetvárosiak, saját bevallásuk szerint, mintegy félezer ökröt vásároltak fel, tehát abban az évben a két város kereskedőinek 42 ezer forint tiszta jövedelmet eredményezett a marhakereskedelem. Nem csoda, ha az örmény kereskedők konkurenciája ellen próbál védekezni a 18. század második felében a kormányzó, Samuel von Brukenthal, aki ellenzi, hogy a Gubernium tagjai saját „házi örményt” tartsanak Nagyszébenben,

* A cikk alapjául szolgáló írások a következő helyen jelentek meg: *Az örmények a Székelyföld gazdasági életében a 19. század közepéig*, in: Lipták Dorottya, Ring Éva (szerk.), *Tradíciók és modernitás. Közép- és kelet-európai perspektívák*, Budapest, 1996, 35–50.; *Az erdélyi örmények és beilleszkedésük a magyar társadalomba*, Limes, 1996, 3. sz., 45–51.; *Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században*, Erdélyi Múzeum, LIX (1997) 1–2. sz., 104–120.; *Armenier im Donau-Karpaten-Raum, im besonderen in Siebenbürgen*, in: Löwe, Heinz-Dietrich – Tontsch, Günther H. – Troebst, Stefan (Hrsg.), *Minderheiten, Regionalbewusstsein und Zentralismus in Ostmitteleuropa*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2000, 121–138.

és meghiúsítja Mária Terézia tervét, hogy a vagyonos örmények polgárjogot kapjanak a szász városokban.

Jól rávilágít kereskedelmi mód-szereikre egy múlt század eleji szerző, aki leírta, hogyan vásárolták fel az örmények a szarvasmarhát részben Moldvában, hogyan hizlalták fel bérbe vett vagy saját legelőiken Erdélyben és az Alföldön, majd nagyobbrészt Bécsben értékesítették rövid lejáratú váltók és kötvények ellenében, és ezekre aztán árut vásároltak. Azok, akik kizárólag csak a marhakereskedésre szakosodtak, átadták a váltókat más örmény kereskedőknek, akik Bécsben bevásároltak, majd ott-hon eladták áruikat, ebből kifizették a marhakereskedőket, akik aztán ezt új állatokat beszerzésére fordították, és kezdődött a körforgás előlről. Ennek több előnye is volt, például nem kellett sok készpénzzel járniuk-kelniük, mikor szükségük volt rá, mégis nagy összeg fölött rendelkezhetnek, anélkül hogy hitelhez kellett volna folyamodniuk; azonfelül sokkal nagyobb árukészletük volt, mintha csak a saját erejükre lettek volna utalva.

A kiskereskedelembe betöltött szerepük a vidék életében legalább ilyen fontos. A szegényebb örmények vándorkereskedőként járták az országot a Pestről és máshonnan beszerzett portékával. 1755-ben báró Kemény Ádám kéri a szamosújvári főbíró, hogy hirdesse ki az új pusztakamarási vásárt, „minthogy az örménységből szokott a sokadalmak lelke állani”. A múlt század közepén Benkó Károly feljegyezte, hogy Gyergyószentmiklós-nak „40-nél több singes s más árukkal rakott boltjai léteznek, – kereskedését nagyobbára Örmények folytatták”.

Az örmények megtelepedésük után hamarosan szétrajzottak, ahogy Orbán Balázs írja, „széletterjedtek ők az

ország minden városába; mivel pedig a magyar földművelő, kereskedéshez nem értő s azt balul lenéző nemzet volt, ők a kereskedést csaknem mindenütt kezeikbe véve felgazdagodtak, meglépesedtek”. Az örmény kereskedők már a 18. századtól béreltek az Alföldön állathizlálásra alkalmas pusztákat, gyakran meg is vásárolják ezeket, és ezek a gazdag kereskedők nemességet is szereznek maguknak. A 19. század elejétől pedig egyre többen telepednek át oda, ezáltal az örménység éppen a leggazdagabb és legmobilisabb rétegét veszti el.

Az örmények másik fő tevékenységi ága a bőrfeldolgozás volt. Az örmény tímárok már korán társaságba tömörültek: 1709-ben említik az örmény tímárcéhet Erdélyben, amely egy lengyelországi örmény társaság mintájára alakult, és bár szabadelomlevél híján, de teljesen az igazi céhek mintájára működött. 1759-ben tanúkihallgatást rendeltek el a gyergyószentmiklósi örmény tímárcéh ügyében, a főkormányzékhez felküldött anyagból megismerhetjük a céh működését. A tanúk elmondják, hogy „amennyi örmény vagyon itten Sz. Miklóson egy néhányon kívül mind Timár mester emberek”, és úgy „folytatták mesterségeket mintha való-ságos Privilégiumok volna, egymást büntetik, Táblát mint a Privilégiumos helyen jártattnak a Dékányok által”, vásárookra csak bizonyos számú kordovánt vihetnek, a céhmestert évente választják; mikor faluról árut hoznak be, „a mint az első az árut kéri, fellyebb a másik közüllök nem kérheti, meg sem vásárolhattya, míg az első le nem mond róla, mert másként meg büntetik egymást”.

A gyergyószentmiklósi örmények nagy része tehát tímár volt, ezért is versenyezhettek a szamosújváriakkal,

1760 táján több mint százán űzték ezt a mesterséget, a század végén pedig már 160-an. 1800 körül a tíz vagy több munkással dolgozó tímárfabrikák száma meghaladta a húszat, ezenkívül még volt több kisebb műhely. Számuk azonban a 19. században egyre csökkent, 1820-ban már csak tíz műhelyt találunk. A hanyatlás fő oka a divat megváltozása, az, hogy „az egész világ megpapucsosodott” – ahogy ezt szemléletesen írják a Mercantil Forum jegyzőkönyvében.

A marhakereskedelem mellett, és ennek visszaesésével fokozottabban kezdenek az örmények rátérni a fakereskedelmre. A Keleti-Kárpátok erdőségei erre jó lehetőséget biztosítottak. A Maroson való tutajozásra már a fegyedelemség korából vannak adataink, a 18. század végétől aztán a gyergyói fakereskedelem mindinkább az örmények kezébe kerül. Saját vagy bérelt fűrészmalmonokon vágatják a deszkát. Nagy mennyiségben vásárolnak a parasztoktól is, és vagy a Maroson úsztatják le Aradig, Soborsinig, vagy a Kis-Besztercén Moldva felé, majd a Szereten és a Dunán Galacig, ahol értékesítik, sokszor görög, török vagy román kereskedők közreműködésével. A gyergyói deszkák sokszor Konsztantinápolyig is eljutottak. Galacon általában a hajók építéséhez vásárolták a kétsingés ún. dulápdeszkákat, és keresettek voltak az árboznak való szálfák is.

Gazdasági tevékenységükből következően az örmények voltak a modern pénzforgalom egyik meghonosítói a nagyrészt természeti gazdálkodást folytató Erdélyben, főként pedig a székely székekben. 1803-ban a gubernium arra inti a gyergyószentmiklósiakat, hogy „a Könyörgő Örmény Társaságot és annak Tagjait mint akik azon Székben a pénznek forgását nem kicsin mértékben segítik mindennemű nyomorgatásoktól az igazság sinórmértékéig oltalmazni igyekezzenek”. 1834-ben a gyergyószentmiklósi Mercantile Forum fordul egy beadványban a székely közösséghez, amelyben kifejezik reményüket, hogy a közönség „meg fogja ösmereni, hogy az Örménységnek itten való megtelepedése nincsen a helybéli birtokos lakosoknak károkra, hanem inkább hasznokra: mert akármi eladója legyen is a Ns. Közönségnek, azt leginkább a tiszta pénzen élő Örmény Lakosok szokták megvásárolni”.

Végezetül, ha össze szeretnénk foglalni, hogy mit jelentettek az örmények Erdély gazdasági életében, azt hiszem, ezt legjobban Michael Lebrechtnek 18. század végén írt jellemzése érzékelteti: „A görögök és az örmények olyanok az erdélyi államszervezetben, mint az érverés az emberi testben. Bővérőségét éppen úgy jelzik, mint a lázat. Arckifejezésükről egész pontosan le lehet olvasni, hogy az állam egészséges-e vagy pedig sorvadás emészti.”